

КАМЕНТАРЫ

С. 13: *Нэрон* (37—68 гг. н. э.) — рымскі цэзар (ад 54 г.) з дынастыі Юліяў Клаўдыяў. *Олеотокіюм* — пакой для масажу ды націрання алеем. *Эфебы* — пляцоўкі для гімнастычных спаборніцтваў эфебаў (юнакоў 16—20 гадоў). *Сявера* і *Цэлер* — архітэктары, што пабудавалі «Залаты палац» Нэрона. *Ватыний* Тытус — шавец, якога Нэрон зрабіў прыдворным блазнам, наблізіўшы да сябе. *Люкан* — рымскі паэт I ст. н. э., аўтар паэмы «Фарсалія». *Сэнэцый* Клаўдый — набліжаная да Нэрона асоба, пазней быў удзельнікам змовы Пізона. *Бальнеатар* — нявольнік, што служыў пры лазні. *Бысс* — тонкая, ледзь не празрыстая тканіна з бавоўны, якая надта шанавалася ў часы Рымскай імперыі. *Ляконікум* — адзел гарачай лазні з вялікім, але неглыбокім басэйнам. *Альбанскія горы* — цяпер гэтая мяйсцовасць, дзе стаяў храм Ёвіша (*Юпітэра*), мае назву Монтэ-Кво, і гэта каля 30 км на паўднёвы ўсход ад Рыма. *Тэнідарыюм* — халаднейшая лазня. *Наменклатар* — паслугач, які вёў наменклатуру ўсёй свiты дома, ягоньх гасцей і нават гатуемых на кухні страваў. *Марк Вініцій* — консул з часоў цэзара Тыбэрыя, які ў сапраўднасці ажаніўся не з сястрою Пятроніяй, а з унучатай стрыечнічай таго цэзара. Даміцый *Карбулон* — таленавіты рымскі ваявода, які ва ўзросце 67 гадоў скончыў жыццё самагубствам па загаду Нэрона.

С. 14: *Парты* (парфяне) — супернікі рымлянаў за ўплыў на Блізкім Усходзе і ў Арменіі; магучая дзяржава партаў знаходзілася тады на тэрыторыі сучасных Ірака ды Ірана. *Аскленіёс* — бог лекавання ў грэцкай міфалогіі, сын Апалона і Караніды (атоесамліваецца з рымскім *Эскулапам*). *Кіпрыда* — эпітэт Афродыты (*Венус*, *Венера*), які звязаны з міфам, што яна нарадзілася з марскай пены ля берагоў Кіпра (*Цыпру*). *Бітэнія* (*Віфінія*) — вобласць на паўночным захадзе Малой Азіі, якая стала правінцыяй Рымскай імперыі з 74 г. перад н. э. *Гераклея* (*Геракліён*, *Іракліён*) — горад і порт у Бітыніі (*Грэцыя*) на ўзбярэжжы Чорнага мора. *Калхіда* — вобласць на паўднёва-ўсходнім узбярэжжы Чорнага мора на тэрыторыі сучаснай Грузіі. *Валохэс* — маецца на ўвазе Валохэс I, лідэр дзяржавы партаў (каля 57—76 гг. н. э.). *Тырыдат* — брат Валохэса, узведзены на армянскі трон у 66 г. н. э. *Тыгрынэс* — Тыгран IV — галава Армянскай дзяржавы ў 60—62 гг. *Арулан* — Юні Арулан Рустын, філэзаф-стоік, у 66 г. быў народным трыбунам. *Пырон* (каля 360—270 г. перад н. э.) — грэцкі філэзаф, заснавальнік школы скептыкаў, якія адмаўлялі магчымасць асэнсавання сутнасці рэчаў ды заклікалі ўстрымлівацца ад выказвання меркаванняў, уважаючы кожнае з іх аднолькава далёкім ад ісціны. *Сысэн* — гістарычнасць гэтай асобы не вызначана. *Арсіноэ* — дачка валадара Месэны Леўкіпа. *Караніда* — німфа ў грэцкай міфалогіі.

С. 15: *Эпідаўрус* — калябарэжны горад ў Аргалідзе (вобласці на паўночным усходзе паўвострава Пелопанэс), вядомы сваім храмам Асклепіяса. *Порта Капэна*, або Капэнская брама, — паўднёвы выезд з Рыму праз Апіеву дарогу на Капую (галоўны горад правінцыі Кампанья, што ў 200 км ад Рыма). *Інкубацыя* — начаванне ў храме дзеля прарочага сну. *Гіпокаўстэрыі* — памяшканне пад будынкам, дзе награвалася паветра і цераз сістэму трубаў абагрывала дом. *Харыткі* — у грэцкай міфалогіі тры дачкі Зэўса і Эўрыномы (Аглая, Эфрасіна і Талія), багіні юнацтва, зграбнасці й прыгажосці; атосамліваюцца з рымскімі Грацыямі. *Эпілятары* — нявольнікі-масажысты, што займаліся ліквідацыяй валосся на целе. *Туніка* — хатняя штодзённая доўгая нацельная кашуля. *Лізыт* (*Лізытас*) — выдатны грэцкі скульптар 2-й паловы IV ст. перад н. э. *Палатын* — палац на цэнтральным узгор’і Рыма, які ад часу Аўгуста зрабіўся цэзарскай рэзідэнцыяй. *Гера* — вярхоўная алімпійская багіня, якая атосамліваецца з рымскай Юно (Юнонай), сястра й сужонка Зэўса (*Ёвіша*, *Юпітэра*). *Агрыпа* Марк Віпаній (62—12 гг. перад н.э.) — буйны ваявода, зяць Аўгуста; слаўны яшчэ будаўніцтвам у Рыме вадацягаў і першых грамадскіх лазняў (*тэрмаў*). *Фабрыцый Вэент* — вядомы даказчык (*стукач*) таго часу, пра якога паведамляе Тацыт («Анналы», XIV, 50). Пакінуў па сабе кнігу пад назвай «Запавет», дзе зганіў усіх сучаснікаў, што былі яму не даспадобы; ягоныя паклёпы абурылі нат Нэрона, і той загадаў спаліць кнігу Вэента, а аўтара адправіў у выгнанне.

С. 16: *Сэнэка* Люцый Анэй — знакаміты філэзаф-стоік I ст. н. э., выхавальнік Нэрона. *Мусоні* Руф — вядомы філэзаф-стоік таго часу, сасланы ў сувязі з раскрыццём змовы Пізона. *Фрыгідарыюм* — ахалоджвальня ў лазні. *Рудабароды* (лац. *Ahenobarbus*) — мянушка роду Даміцыяў, з якога паходзіў і Нэрон, да таго ж сам цэзар знешне адпавядаў мянушцы дакладна. *Скаўр* — персанаж нельга назваць гістарычным, бо вядомы рэтор і паэт-трагік Эмілій Мамерк Скаўр скончыў самагабствам у 34 г. г. зн. перад падзеямі рамана. Вініць *Руфін* — рымскі рыцар, які у 61 г. быў сасланы ў выгнанне за падробку дакументаў. *Трымальхён* — персанаж з «Сатырыкона» Пятронія, тып багацея-самалюбцы.

С. 17: *Антыохія* — буйны горад у паўночнай Сірыі блізу ўзбярэжжа Міжземнага мора. *Унктуарыюм* — пакой у лазні для масажу і націрання пахнідламі. *Кос* — востраў блізу паўднёва-заходняга ўзбярэжжа Малое Азіі. *Вестыліка* — нявольніца, што сочыць за вопраткай. *Тога* — вопратка паўналетняга чалавека, якая складалася з кавалка тканіны, адмыслова ўкладзенага. *Фамілія* — тут: не толькі сям’я, але і ўвесь «дом», г. зн. нявольнікі, вызвольнікі і г.д.

С. 18: *Басс* Аўфідый — вядомы гісторык і філэзаф-эпікурэец, высокая шанаваны Сэнэкам. *Аўл Плаўт* — вядомы ваявода, заваёўнік Брытаніі, дзе быў намеснікам у 43—47 гг. С. 18: *Субякум* — вілла Нэрона блізу так званых Сімбруінскіх азёраў, каля 60 км на паўднёвы ўсход ад Рыма. ... *тужыў той Сон... за Пейсытаю...* — паводле некаторых версій міфа ў Зэўса было

дачок-Харытак болей, чым тры, і Пейсыта — адна з іх, малодшая, якую Гера абяцала Сну (*Гінносу*) ва ўзнагароду за тое, што апануе Зэўса сном. **Гісторыя не надта даўгая...** — далей Сянкевіч вуснамі Вініція пераказвае, крыху перайначыўшы, фрагмент з Тацыта («*Анналы*», XII, 23—30) аб падзеі, што магла адбывацца ў 50 г. **Свевы** — зборная назва плямёнаў, што жылі на паўночным усходзе Германіі, этнічны субстрат якіх пазней захаваўся ў генетыцы прусаў і яцвягаў, а праз іх захаваў прыкметы і ў этнагенезе беларусаў; **Ванія** зрабіў каралём свеваў сын Тыбэрыя **Цэзар Друзус**-малодшы (13 г. перад н. э. — 23 г. н. э.). **Германдуры** — германскае племя, што жыло на тэрыторыі сучасных Баварыі й Цюрынгіі.

С. 19: **Языгі** — племя сарматаў, што жыло між Дунаем і Тысай. **Гістэр** — асоба гістарычная, гэта намеснік Паноніі, які камандаваў паддунайскімі легіямі, але ў рэальнасці яго звалі не Атэлій, а Сэкст Палпэлій Гістэр. **Катты** — буйное германскае племя, што жыло ў вярхоўях ракі Везэр. **Гісперыйскі яблык** — паводле грэцкай міфалогіі, гэта яблык вечнай маладосці, якія Гера атрымала ў падарунак ад Геі (*Зямлі*), а назваю сваёю яны паходзяць ад німфаў, што іх ахоўвалі, гісперыд, — якія жылі на дальсвеце ля берагоў Акіяну. **Мопс** — легендарны прадказальнік, сын прадказальніцы Манто. Гай **Пліній** Сэкунд-старэйшы (23—79 гг.) — рымскі дзяржаўны дзеяч, гісторык і навуковец-энцыклапедыст, які загінуў падчас вываржэння Везувія.

С. 20: **Саракт** — высокая гара ў паўднёвай Этрурыі на поўдзень ад Рыма. **Стола** — доўгая раскошная сукенка, якая лічылася прыкметай сталай рымскай матроны. ...**на лузе, зарослым асфодэлямі...** — іншымі словамі, па краіне мёртвых. **Даміцыус Афэр** — здольны тагачасны прамоўца, але запляміў сваю рэпутацыю даказчыцтвам. **Ляры** — паводле рымскай міфалогіі гэта багі, што захоўвалі хатні агмень.

С. 21: **Калі «боскі» Аляксандр... чаго дзівіцца Гэлене** — па-грэцку імя Аляксандр абазначае «муж-абаронца»; такой мянушкай нараклі Парыса, сына траянскага ўладара Прыяма і Гекубы, які зачараваў сваёй прыгажосцю пекную Гэлену, дачку Зэўса й сужонку ўладара Менелая, і тая збегла з ім у Трою, з-за чаго й пачалася Траянская вайна.

С. 22: **Форум** — тут: цэнтральная плошча, поўная назва якой Форум Рамана (*Рымскі Форум*); у гэтым месцы на паўднёва-заходнім схіле Капіталінскага ўзгор'я засяроджвалася грамадскае й палітычнае жыццё Рыма. **Атрыюм** — памяшканне, у якое трапляеш адразу па ўваходзе ў дом. **Кубікулюм** — спальня. **Карынэ** — багаты арыстакратычны квартал у паўднёваўсходняй частцы гораду паміж Палатынскім і Эсквілінскім узгор'ямі. **Педысеквы** — нявольнікі, якія падбегам суправаджалі лектыку.

С. 23: **Ліціній Сталон** Кай — народны трыбун, у 367 г. перад н. э. разам з Люцыем Сэкстам Лятэранам дамогся заканадаўчых рашэнняў на карысць плебса і шэраговага сялянства. **Манілы** — баявыя аддзелы рымскага войска

па пары сочень чалавек, г. зн. па дзве цэнтурі; тры маніплы складалі кагорту, а дзесяць кагортаў — легію. **Була** — шыйны амулет у выглядзе шара або кола, які дзеці паўнапраўных грамадзянаў насілі да паўналецця. **Гамадрыяда** — лясное боства, німфа дрэва, якая з ім жа нараджаецца, жыве і памірае.

С. 24: **Аніць** — багацей і гурман часоў Аўгуста й Тыбэрыя, чьё імя пазначана на кнізе «Аб кулінарным штукарстве», паходжанне якой усё ж адносяць да больш позняга перыяду. **Архітраў** — ніжэйшая з трох частак перакрыцця (*антаблемента*); уяўляе сабою гарызантальную бэльку, што абапіраецца на капітэлі каломнаў. **Трыгліфы** — элементы пліткавай аблямоўкі сярэдняй часткі перакрыцця. **Тымпан** — трохкутнае поле фронтона (*верхняй часткі фасада*) без карніза вакол яго, дзе размяшчаліся розныя скульптуры ды іншыя рэльефныя ўпрыгожанні. **Кастар і Палукс** — у грэцкай міфалогіі так званыя Дыяскуры, браты-блізнюкі, сыны Зэўса, багі-ахоўнікі ваяроў і мараходаў. **Веста** — паводле рымскай міфалогіі багіня-ахоўніца хатняга агню й дзяржавы. **Ростры** — Растральная трыбуна, г. зн. упрыгожаная загнутымі насамі захопленых варажых караблёў. **Сістра** — трашчотка накішталі кастаньетаў. **Самбука** — музычны інструмент кішталу гарфы.

С. 25: **Квірыт** — паўнапраўны рымскі грамадзянін. **Жыхары Сэрыкума** — кітайцы. **Аронт** — галоўная рака Сірыі, якая ўпадала ў Міжземнае мора насупраць Антыохіі. **Нарбонская Галія** — паўднёва-ўсходняя частка сучаснай Францыі ля ўзбярэжжа Міжземнага мора. **Сэрапіс** — сінкрэтычнае боства эліністычнага Ёсходу, якое атосамліваецца адразу з егіпскім Азырысам, грэцкімі Зэўсам, Плутонам, Апалонам, Пасейдонам; гэтаму боству падпарадкоўваліся ўсе стыхіі прыроды. **Ізыда** — у егіпскай міфалогіі багіня ўрадлівасці, вады й ветру, апякунка мараходаў. **Кібелля** — фрыгійскае боства ўрадлівасці, «Маці багоў»; оргіястычны культ Кібеллі распаўсюдзіўся ў Рыме з II ст. перад н. э. **Субура** — ажыўлены раён Рыма ў нізінах між узгор’ямі Эсквілін, Квірынал і Вімінал, на поўнач ад Карынэ, дзе на аднайменнай вуліцы было шмат забягалавак і прытонаў. **Пэданій Сэкунд** — рэальная асоба, колішні прэфэкт Рыма (61 г.).

С. 26: **Пандатарыя** — востраў ля ўзбярэжжа Кампаны, куды ссылалі асуджаных у часы імперыі. **Рэбелій Плаўт** — нашчадак Аўгуста па жаночай лініі; прадчуваючы ад яго канкурэнцыю свайму самаўладству, у 59 або 60 г. Нэрон загадаў высласць яго з Рыма. **Мора** — папулярная гульня, дзе адзін раптоўна выкідвае пальцы, а другі вокамгненна павінен адгадаць іхнюю колькасць. **Святыня Ёвіша Статара** — храм, які размяшчаўся на схіле Палатынскага ўзгор’я, дзе, паводле падання, заснавальнік гораду Ромул маліўся да Ёвіша, каб спыніў уцёкі рымскіх ваяроў ад ворага (*Статара з лаціны і абазначае «Спыняльнік»*).

С. 27: **Крыспініла** Кальвія — багатая матрона, што ладзіла для Нэрона оргіі. **Норыкум** — рымская правінцыя на тэрыторыі сучаснай Аўстрыі. **Таблінум** — галарэя, крытая тэраса.

С. 28: *Арфей* — у грэцкай міфалогіі знакаміты спявак і музыка, які зачароўваў сваім мастацтвам нат жывёлы й расліны. *Прэнэста* — старажытны горад Лацыя, 30 км на ўсход ад Рыма. *Прахадны Дом* — назва Нэроновага палаца на Палатыне й Эсквіліне перад пажарам; сваімі памерамі палац гэты быў падобны хутчэй на невялікі горад.

С. 29: *Перыстыль* — унутраны двор, абнесены калюмнадаю. Анній *Паліён* — сябра Клаўдыя Сэнэцыі.

С. 30: *Наўзікая* — у грэцкай міфалогіі дачка караля феакаў Алкіноя, якая дапамагла Адысею, калі таго бурай выкінула на востраў феакаў.

С. 31: *...танагерскіх киталтай..* — г. Танагра ва ўсходняй частцы Грэцыі славіўся вырабам тэракотавых статуэтак, якія вызначаліся надзвычайнай пластыкай. *Псыхэ* — у антычнай міфалогіі увасабляла захопленую каханнем чалавечую душу; адлюстроўвалася ў выглядзе матылька або дзяўчынкi з крылацамі. У мастацтве гэты вобраз знайшоў развіццё ў саюзе Псыхэ з богам каханьня Эрасам (*Амурам*). *Анакрэонт* — грэцкі паэт 2-й паловы VI ст. перад н. э., які апяваў каханне й застольную весялоць. *Горацый* Флак Квінт (65—08 гг. перад н. э.) — выдатны рымскі паэт.

С. 32: *Берэніка* — сястра жыдоўскага караля Ірада Агрыпы II, якую пакахаў сын цэзара Веспасыяна Тытус. *Янікульскае ўзгор’е* — прасцей называлася Янікул, знаходзілася на правым беразе Тыбру за мяжой гораду. *Лібiтына* — рымская багіня мёртвых, смерці й пахавінаў.

С. 34: *Сакрат* — старажытны грэцкі філэзаф (каля 470—399 гг. перад н. э.), настаўнік Платона. Адкрыў уласны метаф філязафавання праз дыялогі або гутаркі некалькіх сумоўцаў, у працэсе якіх і выяўлялася сутнасць; тут пад дыялектыкай маецца на ўвазе майстэрства весці аргументаваную гутарку. *Корнут* Луцый Аннэй — філэзаф-стоік, вызвольнік Сэнэкі, настаўнік паэтаў Люкана і Пэрсыя, выгнаны Нэронам у 68 г. *Ксэнафонэс* (каля 570—478 гг. перад н. э.) з горада Калафона, што на заходнім узбярэжжы Малое Азіі. *Пармэнід* (каля 540—480 гг. перад н. э.) і *Зэнон* (каля 490—430 гг. перад н. э.) з г. Элеі ў Паўднёвай Італіі, абодва — прадстаўнікі так званай Элейскай школы старажытнагрэцкай філязофіі, якія меркавалі, што сутнасць нельга адчуць, а толькі асэнсаваць; яны сыходзілі з атоесамлівання іставетнага з разумовым. *Кімэрыіскія краіны* — паводле старажытных уяўленняў гэта вобласць на дальсвеце, дзе ў поўным змроку жыве казачны народ кімэрыяцаў. «*Заранка з ружовымі пальчыкамі*» — эпітэт багіні світанку Эос (у рымлян — *Аўроры*). *Гельвецыя* — вобласць на тэрыторыі сучаснай Швейцарыі. *Сэлена* — у грэцкай міфалогіі увасабленне месяца. *Дыяна* — рымская багіня расліннасці; апякунка плявання, народзінаў, увасабленне месяца, атоесамліваецца з грэцкай Артэмідай. *Актэон* — міфалагічны паляўнічы, які выпадкова ўбачыў купанне Артэміды і быў ператвораны ёю ў аленя ды разарваны ўласнымі саба-

камі. *Іѳ* — паводле грэцкай міфалогіі гэта дачка аргоскага караля Інаха, якую пакахаў Зэўс і з'явіўся да яе воблакам, хмарай. *Даная* — дачка аргоскага караля Акрысія, якую таксама пакахаў Зэўс, але бацька, ведаючы ад аракула, што яму наканавана смерць ад рукі ўнука, схаваў дачку ў падзямеллі, куды і спусціўся Зэўс дажджом.

С. 35: *Нэрон не звянчаўся з Актэ, хоць яе называлі дачкою цэзара Атала.* — Актэ была наложніцаю Нэрона. Наважыўшыся ажаніцца з ёю, цэзар прымусіў шэраг сенатараў даць ілжывую клятву, нібыта яна паходзіць з пэргамскага цэзарскага роду Аталідаў. У Сянкевіча тут недакладнасць, калі імя Атал разглядаць як дакладнае, а не абагульненае: апошні цэзар дзяржавы Пэргам, што знаходзілася на паўночным захадзе Малое Азіі, які дакладна насіў імя Атал, уладарыў тут у 139—133 гг. перад н. э., пасля чаго сама дзяржава стала правінцыяй Рымскай імперыі. *Дэметра* — грэцкая багіня ўрадлівасці й земляробства, атосамліваецца з рымскай Цэрэрай.

С. 37: *Лярарыюм* — мейсца ў хаце з выявамі багоў-ляраў. *Віргіній прабіў грудзі свае дачкі, каб вызваліць яе з рук Апія...* — Як паведамляе Тытус Лівій (III, 44—60), Віргіній, прадстаўнік старажытнага плебскага роду, быў змушаны забіць сваю дачку, якую пажадаў зрабіць наложніцаю рымскі дзяржаўны дзеяч і заканадаўца сярэдзіны V ст. перад н. э. Апій Клаўдый. *Лукрэцыя прыплаціла ганьбу жыццём.* — Паводле падання, сын апошняга рымскага цэзара Тарквінія Ганарлівага зганьбіў жонку свайго сваяка Лукрэцыю, якая скончыла самагубствам, і ейная смерць спрычыніла паўстанне, якое ўдарыла нават па вышэйшай уладзе ў Рыме (510/509 гг. перад н. э.).

С. 38: *Пеплюм* — шырокая сукенка з тонкай тканіны.

С. 40: *Пінакатэка* — карцінная галярэя.

С. 41: *Зэнон* (каля 336—264 гг. — перад н. э.) з *Цытыюма* (горада на Цыпры) — заснавальнік філязофскай школы стоікаў.

С. 42: *...застаўшы Пятронія пішучага, вырваў яму трасцінку з рукі...* — У той час пісалі кіёчкам па навошчанай дошцы, які яшчэ меў назву *стыль* і быў з аднаго боку завостраны (для пісання), а з другога закруглены (для выцірання).

С. 43: *Ляпанарый* — публічны дом.

С. 44: *Лакуста* — знакамітая атручвальніца, якая сама гатавала смяротныя сумесі; з ейнай дапамогай Нэрон пазбавіўся Клаўдыя і Брытаніка. *Прааггор* з паўночнагрэцкага гораду Абдэр, *Продык* з Цэоса (*вострава ля ўсходняга ўзбярэжжа Сярэдняй Грэцыі*) і *Горгій* з паўднёваітальянскага гораду Лявантына (*усе — V ст. перад н. э.*) — заснавальнікі сафістыкі; прадстаўнікі гэтага накірунку ў сваіх разважаннях часта сягалі да лагічных парадоксаў, «сафізмаў».

С. 45: *Арыстыд* (каля 540—468 гг. перад н. э.) — афінскі дзяржаўны дзеяч, які ўвайшоў у гісторыю як узор сумленнасці й непадкупнасці. *Міна* — грэцкая грашовая адзінка немалой вартасці. *Эргастулюм* — вязніца на мейсцы катаржных работ.

С. 47: *Эпиктэт* (каля 50—130 гг.) — папулярны філэзаф-стоік, які спачатку быў нявольнікам, потым вызвольнікам; згадванне яго тут не падпарадкоўваецца храналогіі. Элій *Сэян* — фаварыт цэзара Тыбэрыя, якога пакаралі смерцю ў 31 г., выявіўшы ягоны ўдзел у змове; пра лёс Сэяна і ягоных дзяцей распавядае Тацыт («*Анналы*», V, 9).

С. 49: *Праксытэлес* — выдатны грэцкі скульптар сярэдзіны IV ст. перад н. э., майстар перадачы пластыкі рухаў.

С. 50: *Крыптапортык* — крытая галярэя. *Данайды* — у грэцкай міфалогіі 50 дачок Даная, сына егіпскага караля Бэла; ратуючыся ад пераследу сваіх стрыечных братоў, яны разам з бацькам збеглі ў Аргос, горад на ўсходнім узбярэжжы паўвострава Пелапанэс, але іх злавілі й змусілі да шлюбу; закалоўшы нялюбых мужоў у першую ж ноч, яны напаткалі наступную кару: вечна нападуняць бяздонную ёмістасць у падземным свеце.

С. 51: *Друз* Юлій Цэзар (8—33 гг.) — прыёмны ўнук Тыбэрыя, якога цэзар, засцерагаючыся суперніцтва, замарыў голадам у падзімеллі Палатынскага палаца. *Друз* Нэрон Цэзар (6—30 гг.) — старэйшы брат папярэдняга, у 29 г. быў пасланы на востраў Понтыя, што ля ўзбярэжжа Лацыя, і знішчаны голадам або атрутай. *Гэмэль* Тыбэрыі (19—37 гг.) — унук цэзара Тыбэрыя, забіты на загад Калігулы. *Германік* Юлій Цэзар (15 г. перад н. э. — 19 г. н. э.) — прыёмны сын Тыбэрыя, які меўся быць ягоным пераемнікам, здольны ваявода; атручаны са згоды Тыбэрыя.

С. 55: *...гатаў пайсці ў заклад з Туліем Сэнэцыем...* — Сянкевіч збытаў імя Клаўдыя Сэнэцыё. *Вест*, або Атык Марк *Вестын* — консул 65 г., набліжаны да Нэрона; скончыў жыццё самагубствам пасля раскрыцця змовы Пізона. *Вясталкі* — жрыцы багіні Весты (*ix шэсць*), якія далі клятву бясшлюбнасці.

С. 57: *Анцыюм* — прыбярэжны горад у 50 км на поўдзень ад Рыма. *Лукрэцый* Кар (каля 96—55 гг. перад н. э.) — выдатны рымскі паэт і філэзаф-эпікурэец, да Венеры звернута ягоная філзафская паэма «Аб сутнасці рэчаў». *Масыніса* (каля 238—149 гг. перад н. э.) — валадар Нумідыі, вобласці на паўночным узбярэжжы Афрыкі, спачатку вораг Рыма, а потым хаўруснік у барацьбе з горадам і дзяржавай Карфагенам, што была на тэрыторыі сучаснага Туніса.

С. 58: *Наблійом* — музычны інструмент з шэрагу гарфаў. *Фламін* — жрэц. *Парнас* — горны масіў у Фокідзе (*Сярэдняя Грэцыя*); у грэцкай міфалогіі мейсца, дзе жылі Апалон і музы. Ля падножжа Парнаса брулілася Кастальская крыніца — выток натхнення.

С. 60: *...калі сфэра Ксэнафонэса круглая...* — Сцвярджэнне Ксэнафонэса аб тым, што адзіная і тоесная будова свету грунтуецца на шары (*грэч. «сфэрос»*), трэба разумець не ў літаральным, а ў філзафскім сэнсе. Мэміі *Рэгул* Кай — консул 63 г.

С. 61: *Videant consules...* — пачатак пастановы, якая апавяшчала ўвядзенне надзвычайнага становішча й наданне консулам экстраардынарных паўна-

моцтваў. *Ахілес праўду казаў* — гл. «Адысея», XI, 488—491. *Баі* — знакамітае курортнае мястэчка ў Кампані на захад ад Неапаля, аблюбованае для адпачынку тагачасным рымскім бамондам. *Баўлі* — мястэчка няўздальч Баяў.

С. 62: *Лемуралій* — дзень памінання духаў памерлых, якія зваліся лемурамі; адзначаўся 9 траўня.

С. 73: *Гадэс* — тое самае, што Аід (*грэч. Hades*), бог смерці або цалкам краіна мёртвых; клятва «На Гадэса!» лічылася непарушнай. *Апалоній з Тыяны* — філэзаф-піфагорац I ст. н. э., які праславіўся магіяй і прадказаннямі; на падставе легендаў вакол ягонай біяграфіі грэцкі пісьменнік III ст. н. э. Флавій Філастрат напісаў вялікі раман «Жыццё Апалонія з Тыяны»; Тыяна — горад у Малой Азіі.

С. 74: *Лямпадарый* — нявольнік, што нясе паходню або іншае асвятленне. *Трыбун* — дзяржаўная асоба, якой належыць абараняць інтарэсы плебеяў у сенате, дзе яна мае права вето; крыху іншы сэнс у паняцці «вайсковы трыбун», дзе маецца на ўвазе адзін з шасці вышэйшых ваяводаў легіі, кім і быў Вініць.

С. 78: *Эрэб* — персанізаванае ўвасабленне змроку ў грэцкай міфалогіі, сын Хаоса і брат Ночы. *Геката* — боства паходжання з Малое Азіі. У грэкаў сімвалізавала змрок, начныя крозы і чарадзействы ды выяўлялася ў выглядзе постаці са змеямі ў валасах і факелам у руках, у рымлян атоесамлівалася з Трызіяй — багіняй трох шляхоў, выяву якое ў выглядзе трох фігураў часам усталёўвалі на скрыжаваннях.

С. 81: *Ізыс* — у грэцкай міфалогіі ўвасабляла вясёлку, вясчальніцу багоў.

С. 84: *Валатэр і Цэрэ* — старажытныя гарады ў Этрурыі, адпаведна ў 200 і 40 км на паўночны захад ад Рыма.

С. 86: *Фантэй Капітон* — консул 59 г., намеснік Ніжняй Германіі, дзе загінуў у 68 г. *Клазамены* — горад на заходнім узбярэжжы Малое Азіі. *Скопас* — вядомы грэцкі скульптар і архітэктар 1-й паловы IV ст. перад н. э. з вострава Парос.

С. 89: *Прэтор* — вышэйшая дзяржаўная асоба ў галіне суда і юрысдыкцыі; спярша прэтораў было двое (*на справах грамадзянаў і інашаземцаў*), але пры Нэронэ іх колькасць павялічылася да васемнаццаці.

С. 90: *Тэрзыт* — у Гомэра («*Іліяда*», II, 212—270) невядомы ваяр у лагеры ахейцаў, вораг Ахіла і Адысея, які фігуруе тут у якасці сварлівага дэмагога. *Уліс* — лацінская форма імя Адысей. *Элізэйскія прасторы* — вобласць у Гадэсе (*Аідзе*), дзе нібыта размяшчаліся душы герояў і сумленных людзей.

С. 91: *Цынік* — паслядоўнік папулярнай грэцкай філязофскай школы цынікаў (*кінікаў*), што ўзнікла ў IV ст. перад н. э. і дэманстратыўна адмаўляла агульнапрынятыя сацыяльныя і маральныя нормы, прапаведваючы максімальную спрошчанасць ва ўсім. *Стоік* — паслядоўнік стоіцызму, аднаго з самых уплывовых філязофскіх накірункаў антычнасці, дзе вылучаецца тып мудраца трывалага, стойкага, незалежнага ад знешніх абставінаў. *Парыпатэтык* — паслядоўнік школы Арыстотэля, назва якой пахо-

дзіць ад грэцкага слова «парыпатос», г. зн. «крытая галярэя», дзе адбываліся найчасцей заняткі такой школы. **Геракліт** — адзін з найпапулярнейшых ва ўсе часіны грэцкіх філэзафаў VI—V ст. перад н. э. родам з г. Эфеса на заходнім узбярэжжы Малой Азіі; ягоная канцэпцыя, якую можна рэканструяваць паводле захаваных фрагментаў, грунтуецца на ідэі бесперапыннага абнаўлення («*двойчы ў адну раку не ўвойдзеш*», «*усё плыве — усё змяняецца*»); канцэпцыя ўбірае таксама ідэю вечнай барацьбы процілегласцяў ды існавання схаванай «гармоніі» ў космасе. **Дыягенэс з Апалоніі** (*гораду ў Малой Азіі або на Крыце*) — грэцкі натурфілэзаф 2-й паловы V ст. перад н. э., блізкі да традыцый Геракліта.

С. 92: **Тэлезыя** — горад у вобласці Самній каля 180 км на паўднёвы ўсход ад Рыма. Понт **Эўксын** — грэцкая назва Чорнага мора. **Мезэмбрыя** — горад у Фракіі на паўднёва-заходнім узбярэжжы Чорнага мора. **Путэолі** — прыморскі курортны горад у Кампані, дзе месціліся віллы Калігулы, Нэрона ды інш. **Ланісты** — утрымальнікі гладыятарскіх школ. **Арэнарый** — пясчаны кар’еры, дзе збіраліся хрысціяне, хавваючыся ад пераследу.

С. 96: **Ніоба** — у грэцкай міфалогіі дачка караля Тантала, сужонка фіванскага караля Амфіёна; маючы шмат дзяцей, Ніоба заганарылася перад маці Апалона і Артэміды багіняй Лета (*Латонай*); у знак помсты Апалон і Артэміда знішчылі ўсіх дзяцей Ніобы, і тая ад гора скамянела. **Геліёс** — бог сонца ў грэкаў.

С. 97: **...прыбыццё Тырыдата, караля Арменіі...** — Паводле мірнай дамовы Тырыдат павінен быў атрымаць атрыбуты ўлады з рук Нэрона. **Эпрый Марцэль** Тытус Клаўдый — вядомы даказчык з набліжаных да Нэрона асобаў; скончыў самагабствам у 79 г., калі яго абвінавацілі ў змове супраць Веспасыяна.

С. 98: **Атлант** — у грэцкай міфалогіі тытан, волат, брат Праметэя; пасля паразы тытанаў у барацьбе з алімпійскімі багамі Атлант змушаны быў падтрымліваць небасхіл на крайнім захадзе, ля саду Гесперыд. **...ад стаўноў Геркулеса аж па граніцы Аршацыдаў...** — г. зн. ад Гібралтара да дзяржавы партаў; паводле падання, **Гераклавы слупы** — гэта дзве каменныя стэлы, якія Геракл усталываў на беразе праліва Гібралтар, што аддзяляе Еўропу ад Афрыкі; **Аршацыды** — партаўская дынастыя.

С. 99: **Вось дзеся чыго рыба сталася меткай хрысціян...** — Слова «рыба» (*грэц. ichthys*) складалася з пачатковых літар грэцкіх словаў I[ĕsoys], Ch[ristos], Th[eo], Nu[os], S[otĕr], што абазначае Езус Хрыстус Бог Святы Дух і Сын. Выява рыбы была найбольш ужываным крыптаграфічным знакам ранніх хрысціянаў.

С. 100: **Празрэпіна** — рымская багіня краіны мёртвых, дачка Цэрэры, атоесамліваецца з грэцкай Пэрсефонай, дачкой Дэметры. **Мэркуры** — рымскі бог гандлю, ахоўнік падарожнікаў, тоесны грэцкаму Гэрмесу.

С. 101: **...вызвольнік вялікага Пансы...** — Тут недакладнасць: гаворка йдзе яўна пра Кая Вібія Пансу, сябрука Цэзара, консула 43 г. перад н. э., які і загінуў у тым жа годзе, г. зн. больш як за 100 гадоў перад апісанымі падзеямі.

С. 103: *...чым воўчая наць, засяляючая ўзбярэжжа Тыбру* — г. зн. рымляне; паводле падання, заснавальнікі Рыма — Ромул і Рэм — былі выкармлены ваўчыцаю; на знак гэтага ў пачатку V ст. перад н. э. на Капітолі была ўсталявана бронзавая выява ваўчыцы, якая захавалася да нашага часу. *Пампея, Стаб'і* — гарады ў Кампані ля Везувія, якія загінулі падчас ягонага вывяржэння ў 79 г. *Ахайя* — гістарычная вобласць на поўначы вострава Пелапанэс; гэтак называлася і ўся Грэцыя, калі была правінцыяй Рымскай імперыі. *Амфітрыта* — багіня мора й сужонка Пасейдона ў грэцкай міфалогіі. *Торкват Сылан... ёсць праўнукам боскага Аўгуста.* — Як паведамляе Тацыт («*Анналы*», XV, 35), Дэцым Юній Торкват Сылан, консул 53 г., даводзіўся Аўгусту прапраўнукам; скончыў самагубствам у 64 г., калі яго абвінавачалі ў змове.

С. 104: *Пампей (106—48 гг. перад н. э.)* — выдатны дзяржаўны дзеяч, знакаміты ваявода. У 67 г. перад н. э. атрымаў надзвычайныя паўнамоцтвы для барацьбы з піратамі, між якімі права карыстання дзяржаўнай казнай, прыбыткамі правінцый ды прызначэння намеснікаў. *Гістрыён Літурус* — актор, камедыянт. *Эдып* — у грэцкай міфалогіі сын фіванскага караля Лая. Гісторыя Эдыпа, якому Дэльфійскі аракул прадказаў забойства свайго бацькі і жанітва з маці, якую звалі Іэкастэ, была папулярным сюжэтам грэцкай трагедыі.

С. 108: *...смела глядзеў ёй у вочы, бы Сакрат...* — Як паведамляе Плятон («*Файдон*» з цыкла «*Выбраныя дыялогі*» ў беларускім перакладзе Яна Пятроўскага, Гэйнсвіл, 1987), Сакрат атруціўся ядам у турме згодна наканаванаму прысуду і спаткаў смерць з самапэўным спакоем.

С. 110: *Цыркус Максімус* — так званы Вялікі Цырк, пабудаваны, як сведчыць легенда, яшчэ Тарквінам Ганарлівым, быў размешчаны між Палатынам і Авентынам.

С. 114: *...між дарогамі Саларыя і Намэнтана...* — Першая, назва якой перакладаецца як Салаяная дарога, вяла на паўночны ўсход, да берагу Адрыятычнага мора; другая йшла паралельна ёй і, праходзячы праз невялікі горад Намэнтан у 30 км ад Рыма (чаму і звалася *Намэнтанскай*), лучылася неўзабаве з Салаянай дарогай.

С. 116: *...яго мучыць Фурыя... ролю Орэста...* — У грэцкай міфалогіі Орэст — сын ахейскага караля Агамемнона і Клітэмнастры; даведаўшыся ад аракула, што маці забіла ягонага бацьку, а сыну наканавана адпомсціць, Орэст забівае маці, за што і пераследуюць яго Эрыніі, якія атоесамліваюцца з рымскімі Фурыямі, багінямі помсты.

С. 117: *Бэнэвэнт* — горад у вобласці Самній, 40 км на ўсход ад Капуі. *...пад апекай боскіх братоў Алены...* — г. зн. Кастара і Палукса. *Озырыс* — егіпскі бог вытворных сілаў прыроды, уладар таго свету. *Бааль* — боства семіцкага паходжання; часцей за ўсё шанаваўся як бог урадлівасці і бог сонца. *Лекан і Ліцыній* — консулы 64 г. Кай Лекан Бас і Марк Ліцыній Крас. *Мірэнская чара* — белая чара з плавіковага шпату з тых, што завозіліся ў Рым з Усходу і лічыліся надзвычайнай рэдкасцю.

С. 118: *...маці твайго крывічэснага продка Энэя...* — Сын Венеры Энэй уважаўся за радаводцу рымскага народу і заснавальніка роду Юліяў, да якога павінен быў належаць Вініць па жаночай лініі. *...боскі сын Майі...* — г. зн. Гэрмес (*Мэркуры*), які нарадзіўся ад саюза Зэўса і німфы гор Майі.

С. 121: *Тэсалійцы* — жыхары Тэсаліі, вобласці на ўсходзе паўночнае Грэцыі.

С. 122: *Аргабойца* — забойца Аргуса, г. зн. Гэрмес. У грэцкім міфе Гера паставіла шматвокага вялігура Аргуса вартаваць Зэўсаву каханку Іё, а Гэрмес, граючы на жалейцы, нагнаў сон на Аргуса і забіў яго.

С. 123: *Какус* — у рымскай міфалогіі вялігур, сын вулкана. *...моў калабрыійскія ваўкі...* — Калабрыя — крайняя паўднёва-ўсходняя вобласць Італіі.

С. 124: *Вімінал* — адзін з сямі ўзгоркаў Рыма, размешчаны на паўночным усходзе гораду, паміж Эсквілінам і Квірыналам. *Дыаклецыян (284—305 гг.)* — адзін з рымскіх цэзараў, які праславіўся грандыёзнымі тэрмамі, пабудаванымі пры ім і захаванымі да нашага часу. *Сэрвій Тулій (каля 573—534 гг. перад н. э.)* — перадапошні рымскі кароль; рэшткі мура, пра які ідзе гаворка, захаваліся да нашых дзён, але іхні час паходжання вызначаецца тут памылкова: мур вакол Рыма быў узведзены гадоў праз 300 пасля Тулія.

С. 128: *Дэміюрг (грэц.)* — вытанчаны майстар, стваральнік (*у тым ліку і свету*); гэты тэрмін ужываўся у грэцкай філязофскай літаратуры.

С. 129: *Марыя з Магдалі* — паводле хрысціянскага падання, жанчына з прыбрэжнай вобласці паўночнай Палестыны — Галілеі; стала паслядоўніцай Хрыста пасля таго, як Ён засцярог яе ад апанавання злымі духамі.

С. 130: *Клеофас* — адзін з вучняў Хрыста. *Эмаўс* — мястэчка блізу Ерузаліма. *Тамаш Дыдымус* — адзін з 12 апосталаў Хрыста; ён адмаўляўся верыць ва ўваскрэсенне Хрыста, пакуль сам не пабачыў ягоных ран ды не памацаў іх уласнымі пальцамі.

С. 132: *«Маран-ата!»* — «Госпад ідзе!» (*сірыйск.*).

С. 133: *Буксэнтум* — прыморскі горад на заходнім узбярэжжы Паўночнай Італіі. *Луцый Сатурнін* Гета — камандзір прэторыянаў у часы Клаўдыя.

С. 134: *Стыкс* — рака забыцця ў краіне мёртвых. *...як Арыстотэль да Аляксандра Македонскага...* — Арыстотэль, старажытнагрэцкі філэзаф і навуковец-энцыклапедыст, з 343 г. перад н. э. быў выхавальнікам Аляксандра і карыстаўся ў ягоных вачох вялікім аўтарытэтам. *Тэзій* — у грэцкай міфалогіі герой, сын караля Эгэя; сярод шматлікіх ягоных подзвігаў — забойства жаклівага чалавека-быка Мінатаўра; Тэзэя ўважалі за заснавальніка Афінскай дзяржавы.

С. 135: *...узяў бы прыклад з Энэя...* — Паданне сцвярджае, што ў ноч знішчэння Троі Энэй на плячох вынес свайго бацьку Анхіза з палаючага места. *Мамэртыйнская вязніца* — пабудавана на ўсходнім схіле Капіталінскага ўзгор'я, бадай, яшчэ ў перадцэзарскую эпоху; пад ёй месцілася круглая падземная камора, так званы Туліяnum, нібыта ў гонар ініцыятара будаўніцтва

Сэрвія Тулія, але спярша яна служыла як ёмістасць для вады. ...**дыету кафалонскага віна...**— Назву Кафалонія мела група астравоў ля заходніх берагоў Грэцыі каля в. Ітакі, сярод якіх Зам, Закінф, Дуліхій.

С. 136: **Мітра** — старажытнаіранскі бог сонца.

С. 140: **Цэрбер** — у грэцкай міфалогіі жудасны шматгаловы сабака, што ахоўвае ўваход у Аід.

С. 146: **...ёсць між хрысціянамі нейкаю Сыбілаю...**— Сыбіламі называлі богамнатхнёных прадказальніц усіх часоў і народаў; скажам, найбольш вядомаю была так званая Сыбіла Кумская, што прадказвала яшчэ Энэю.

С. 151: **...як небарака жонка Зэтаса з жалю на Ітылю...**— Як гаворыцца ў міфе, Аэдонна, жонка фіванскага героя Зэтаса, ад зайздрасці спрабавала забіць старэйшага сына сваёй нявесткі Ніобы, але памылкова забіла ўласнага сына Ітыля; з літасці над жалем Аэдонны багі ператварылі яе ў салаўя.

С. 154: **Калікрат, брытанскі кароль** — тут недакладнасць: брытанскага ўладара, якога ўзяў у палон ў 52 г. Клаўдый, а потым злітаваўся з яго, звалі Каратак.

С. 159: **Сэмноны і маркоманы** — адгалінаванні германскага племені свеваў.

С. 160: **Вандалы** — германскае племя, што спярша жыло на ўзбярэжжы Балтыйскага мора. **Квады** — племя, што жыло на паўднёвым усходзе Германіі.

С. 161: **Бестыярый** — удзельнік цырковых баруканняў, які выступаў супраць звяроў (*наёмнік — са зброяй, асуджаны — без зброі*).

С. 166: **Кампедытус** — нявольнік, закаваны па нагах.

С. 167: **...эпоха... калі не Ёвіш, а Сатурн кіраваў светам...**— Сатурн, атоесамліваны з грэцкім Кронасам,— бацька Ёвіша (*Зэўса*); калі яго паканаў уласны сын, як сведчыць паданне, Сатурн узяў лейцы кіравання Лацый, распачаўшы перыяд, які потым назвалі «залатым».

С. 170: **Кана** — паселішча ў Галілеі. **...падчас каменявання Сцяпана...**— паводле падання, у маладосці Павал удзельнічаў у збіцці каменнямі дзякана Сцяпана.

С. 171: **«Veni, vidi, vici»** — гэтая фраза складала пасланне Юлія Цэзара сенату, дзе ён паведамляў аб перамозе (*увесну 47 г. перад н. э.*) над басфорскім уладаром Фарнакам; Басфорская дзяржава з сталіцай у г. Пантыкапэй (*цяпер Керч*) займала тэрыторыю Керчанскага і Таманскага паўвостраваў. **...бы каледонскі сабака... ў гарах Гіберніі...**— Каледонія называлася паўночна-заходняя частка Шатландыі, а Гібернія — Ірландыя.

С. 173: **...як бы іх чуў ад пыты ў Дэльфах...**— Пытыямі называліся жрыцы-прадказальніцы з сватыні Апалона ў Дэльфах, горадзе блізу паўночнага ўзбярэжжа Карынфскай затокі; аракула зазвычай пыталіся ў найважнейшых выпадках, а адказы пыты, якую нібыта натхняў сам Апалон, вызначаліся туманнасцю і двухсэнсоўнасцю.

С. 174: **Тразымэнскае возера** — вялікае, больш за 15 км даўжынёю, возера ў 150 км на поўнач ад Рыма.

С. 175: *Цырцэя* — легендарная чараўніца, дачка бога сонца Геліёса, што жыла на востраве Эя; Цырцэя ператварала ў разнастайных жывёлаў усіх, хто трапляў на востраў, але Адзісей апынуўся адзіным, хто здолеў не падацца ейным чарам.

С. 176: *Мізэnum* — мыс і горад у Кампаны блізу Байя.

С. 177: *Арыцыя* — горад у 30 км на паўднёвы захад ад Рыма. *Марсавіе поле* — плошча на беразе Тыбру ў паўночна-заходняй частцы Рыма, месца сходаў, шпацыраў і забаў. *Лянівюм* — старажытны горад няўдалач Альбанскіх гораў.

С. 178: *...вмілі ёй на голаў коўш фалерну...* — маецца на ўвазе адзін з лепшых гатункаў італьянскага віна, выраблянага ў калябярэжнай вобласці Фалерн на поўначы Кампаны.

С. 179: *...на боскую валадарку пафійскіх гаёў...* — г. зн. на Афрадыту, бо сярод пафійскіх гаёў на востраве Крыт знаходзілася найзнакамітшая святыня Афрадыты.

С. 180: Кай *Вярэс* (памёр у 43 г. перад н. э.) славіўся вялікім скарбам, прыдбаным, аднак, шляхам бессаромнага рабавання Сіцыліі, якою кіраваў у 73—71 гг. перад н. э. *Праксытэлес*, *Мірон*, *Скопас*, *Лізытас* — знакамітыя грэцкія скульптары; напрыклад, Мірон (*V ст. перад н. э.*), славуты сваімі дасканалымі выявамі чалавечага цела ў руху. *...ці на Паросе, Пантэліконе існуе падобны мармур...* — Востраў Парос у Эгейскім моры і гара Пантэлікон у Атыцы (на паўночны захад ад Афін) славіліся радовішчамі мармуру.

С. 182: *Радос* — вялікі востраў ля паўднёва-заходняга ўзбярэжжа Малое Азіі з аднайменным галоўным горадам, дзе знаходзіўся так званы Калос Радоскі, якога старажытныя людзі ўважалі за адно з сямі цудаў свету, бо гэта была гіганцкая бронзавая статуя бога Геліёса вышыняй звыш 30 м, узведзеная ў пачатку III ст. перад н. э. ля ўваходу ў гарадскую гавань. *Панона* — горад у Факідзе, вобласці на паўночным узбярэжжы Карынфскай затокі, дзе яшчэ ў II ст. н. э. паказвалі астаткі гліны, з якой Праметэй нібыта выляпіў першых людзей. *Леда* — згодна міфу, жонка спартанскага караля Тындарэя, якую пакахаў Зэўс і з'яўляўся да яе ў выглядзе лебедзя, пасля чаго Леда знесла яйка (а ў некаторых версіях міфа гаворыцца аб некалькіх яйках), адкуль вылупілася Гэлена-Прыгажуня; шкарлупінне таго яйка паказвалі ў Спарце яшчэ ў II ст. н. э. *Панцыр сармацкі* — племя сарматаў, або саўраматаў, жыло у наваколлі Мэзатыйскага возера (*цяпер — Азоўскае мора*), а вышэйназваны панцыр захоўваўся ў святыні Асклепіёса ў Афінах і сапраўды быў зроблены з конскіх капытоў шляхам наразання тонкіх пластак і змацоўвання іх паміжсобку. *Эўбея* — вялікі востраў ля ўсходняга ўзбярэжжа Сярэдняй Грэцыі. *Александрыя* — маецца на ўвазе горад на востраве Фарос, ля якога знаходзіўся знакаміты маяк (*больш за 100 м вышыняю*), пабудаваны ў пачатку III ст. перад н. э., адно з сямі цудаў свету. *Мэмфіс* — сталіца Старажытнага Егіпту (на поўдзень ад сучаснага Каіра), знакамітая праз свае святыні. *Волас Ізіды* — калі мужа Ізіды, Озырыса, забіў ягоны брат Сэт, жанчына сабрала ка-

валкі парэзанага цела і пахавала іх; пазней Озырыс уваскрос з ейнай дапамогаю ды заўладарыў у падземным свеце. **Мемнон** — у грэцкай міфалогіі валадар Этыёпіі, хаўруснік траянцаў; лічылася, што велізарная фігура, узвездзеная ў Егіпце за часамі фараона Аменхатэпа III (2-я палова XV ст. перад н. э.), увасабляла менавіта Мемнона; пашкоджаная землятрусам, статуя вывяргала на досвітку гук, пра які казалі, што гэта Мемнон вітае сваю матку, багіню Эос; статуя Мемнона была таксама адным з цудаў свету.

С. 184: **Апіс** — егіпскі бог урадлівасці.

С. 185: **Арэс** — бог вайны ў грэкаў, атосамліваны з рымскім Марсам.

С. 186: **Сажалка Агрыпы** — мяркуюць, што яна размяшчалася на так званым Полі Агрыпы, крыху на ўсход ад Марсавага поля. **Дыяна Эфеская** — горад Эфес славіўся сваёю святыняю Артэміды (**Дыяны**).

С. 194: **Афрыканскі Сэкст** — неправамоцна дапушчаны пераклад імя аўтарам беларускага тэксту; маецца на ўвазе Сэкстыі Афрыкан, знакаміты сенатар, консул 59 г. **Рэгул Аквілін** — вядомы даказчык і абвінаваўца. **Суліі Нэрулін** — тут недакладнасць: гаворка павінна весціся не пра консула 50 г. Сулія Нэруліна, а пра зводнага брата Карбулона, вядомага даказчыка Публія Сулія Руфа.

С. 196: **На Пасінуцкую Цыбулу!** — Горад Пасінунт у цэнтральнай частцы Малое Азіі блізу Дындымэнскае гары быў цэнтрам культу Кібулы.

С. 199: **Атэ** — у грэцкай міфалогіі ўвасабленне неўтаймоўнага гневу, раз'юшанасці. **Фрэгле** — горад у Лашыі, 90 км на паўднёвы ўсход ад Рыма.

С. 203: **Паркі** — у рымскай міфалогіі багіні лёсу, атосамліваюцца з грэцкімі Мойрамі.

С. 205: **Пэрсый Флак Аўл (34—62)** — рымскі паэт-сатырык. **...выданне эклогаў Віргілія...** — «Эклогі», або «Буколікі» — зборнік твораў рымскага паэта Публія Віргілія Марона (70—19 гг. перад н. э.).

С. 208: **Флора** — рымская багіня раслін, кветак і садоў. **Пратэй** — у грэцкай міфалогіі сын Пасейдона, марское боства, здольнае пераўвасабляцца ў разнастайныя істоты.

С. 209: **Карнэлійосы** — старадаўні і знакаміты патрыцыянскі род. **...На сына Леты** — г. зн. на Апалона. **Перыяданіцэс** — заўсёдны пераможца ў спаборніцтвах. **...ў Гармадыёса й Арыстагітана след...** — Гармадыёс і Арыстагітан у 514 г. перад н. э. забілі Гіпарха, брата афінскага тырана Гіпіюса; іхнія імёны сталі мяноўнымі для ўсіх змагароў супраць тыраніі.

С. 211: **...Брыяр мучыў соннага Сатурна...** — Брыяр у грэцкай міфалогіі быў адным з так званых сотнярукаў, як менавалі сыноў бога неба Урана і багіні зямлі Геі, бо ў гэтай жудаснай істоты было пяцьдзесят галоў і сотня рук; Брыяр дапамагаў Зэўсу ў барацьбе супраць тытанаў і Хронаса, якога паводле адной з рэдкіх версій міфа ён захапіў сонным на адным з астравоў Брытанскага мора. **...аб краёх гіпербарэйскіх...** — У антычныя часы міфічную краіну гіпербарэяў уяўлялі недзе на Поўначы, «за Барэем».

С. 212: *Формінга* — ліра, гарфа.

С. 213: *...шэць белых ідумыйскіх... вогіраў...* — вобласць Ідумья на поўдні Палестыны славілася сваімі коньмі. *...калісь нат самому Юлію Цэзару крычала пры трыумфальным уездзе ў Рым...* — Гэты эпізод меў месца ў 46 г. перад н. э., калі Цэзар адзначыў свой гальскі трыумф; звычай рытуальнага асмейвання зухаватых ваяводаў быў даволі распаўсюджаны і ў войску, і ў народзе. *Алкмеон* — у грэцкай міфалогіі герой, які забіў сваю матку Эрыфілу за тое, што яна калісьці здрадзіла ягонага бацьку Амфіарая.

С. 214: *Ліцынія Пизон* Кай Кальпурній — радавіты патрышый, прыхільнік строгай маралі; быў усыноўлены цэзарам Гальбо і загінуў разам з ім у 69 г. *Нэрва* Марк Кокцэй (*нар. у 32 г.*) — рымскі цэзар (96—98 гг.). *Аній Юній Галлэн* — брат Сэнэкі, здольны прамоўца, скончыў самагубствам у 65 г. *Квінтыян* Афраній — сенатар, катаваны за ўдзел у змове Пізона.

С. 216: *Вэляр* — гандлёвы квартал між Капітолем і Палатынам. *Лаўрэн-тум* — горад у Лацыі між Остыяй і Анцыюмам.

С. 217: *Остыя* — партовы горад блізу сутокі Тыбру, 25 км ад Рыму.

С. 226: *Авідый* Назон Публій (43 перад н. э. — 18 н. э.) — выдатны рымскі паэт.

С. 227: *Эхсілос* (525—456 гг. перад н. э.) — вялікі грэцкі драматург, заснавальнік класічнай грэцкай драматургіі. *Пракуратар* — у часіны імперыі дзяржаўная асоба, што кіравала правінцыяй. *Арэонас* — сход старэйшын, гарадская рада.

С. 228: *...будзем, бы той Дэмакрыт...* — Як паведамляюць антычныя аўтары, грэцкі філэзаф-атаміст Дэмакрыт (460—371 гг. перад н. э.) не мог без смеху глядзець на розныя дробязі, што гэтак клапоцяць і вабяць людзей. *...бы Амонскі Ёвіш...* — У часіны імперыі егіпскі бог сонца Амон часта атое-самліваўся з Ёвішам і шанаваўся сукупна з ім.

С. 233: *...закаханы, як Троіл у Крэсыдзе...* — У грэцкай міфалогіі Троіл быў траянскім прынцам, сынам Прыяма (або Апалона); сюжэт пра каханне Троіла і Крэсыды з’явіўся толькі ў сярэднявеччы, а ў антычнай літаратуры не сустракаецца; тут Сянкевіч дапускае анахранізм.

С. 234: *Эўтэрпа* — муза лірычнай паэзіі.

С. 235: *Ардэя* — калябярэжны горад у 40 км на поўдзень ад Рыма. *Бовіла і Устрынум* — мястэчкі на Апійскай дарозе блізу Рыма.

С. 237: *Сабінскія горы* — горны масіў на паўночны ўсход ад Рыма.

С. 239: *...ад часаў Брэнна...* — Брэнн верхаводзіў галамі, якія ў 390 або 387 г. перад н. э. захапілі й спалілі Рым.

С. 241: *Порта Трыгенія* — Трыгенійская брама ля паўднёвага схіла Авенты-на. *Бонэ Дэа* — Добрая Багіня, старажытнае рымскае боства ўрадлівасці й дастатку. *Ручай Мэркура* — на Апійскай дарозе крынічка перад Капэнскай брамаю.

С. 242: *Што ж горшае мог зрабіць для Рыму Мітрыдат...* — Маецца на ўвазе Мітрыдат VI Еўпатор (111—63 гг. перад н. э.), валадар Понта, дзяржавы на паўднёва-ўсходнім узбярэжжы Чорнага мора, непрымірымы вораг Рыма.

С. 243: *Наўмахія Аўгуста* — штучнае возера за Тыбрам, зладжанае на загад Аўгуста для «вялікай гульні ў марскі бой». *Уся атака ў агні!* — так званы востраў (*атака*) Эскулапа на Тыбры, насупраць Капітолю; месца, дзе знаходзілася сваятыня Эскулапа (*Аскленіёса*), спалучалася з берагамі Тыбру праз масты Фабрыцыя і Цэста, якія захаваліся да нашага часу.

С. 244: *Катэхумен* — чалавек, які рыхтуецца да прыняцця хросту. *Ватыканскі ўзгорак* — за Тыбрам, на паўночны захад ад Рыма.

С. 245: *Кадэтанскае поле* — за Тыбрам, ля Ватыканскага ўзгорка. *...бы сарочка Нэсушава...* — Як распавядае міф, кентаўр Нэсус, вядомы сваёй падступнасцю, паквапіўся на жонку Геракла Дзяніру і... напароўся на мужыка. Каб адпомсціць Гераклу, перад смерцю Нэсус прапаноўвае Дзяніры сваю кроў, якая нібыта дапаможа жанчыне захаваць каханне Геракла. Пазней Дзяніра скарыстала параду Нэсуса і прасычыла ягонай крывёю Гераклаў хітон; калі кроў тая ператварылася ў атруту, Геракл спазнаў жудасныя пакуты, а потым і смерць.

С. 246: *...багаты будзеш, як Мідас...* — Міфічны ўладар Фрыгіі Мідас атрымаў ад Дыяніса здольнасць пераўтвараць у золата ўсё, чаго даткнецца.

С. 247: *...Рым...азараў усю Кампанью...* — Тут недакладнасць: пажар Рыма, пэўна, добра было відаць у самім Лацыі, але не ў Кампані, якая знаходзілася ад Рыма як найменш у 140 км.

С. 248: *Амфітэатр Флавіяна* — так званы Калізей, будаўніцтва якога завершана ў 80 г., даваў мейсцы звыш 50 тысячам чалавек. *Лівія* — жонка цэзара Аўгуста. *Люцына* — рымская багіня нараджэння дзяцей, падчас атоесамлівалася з Юнонай. *Егова* (*вытворн. ад Яхвэ*) — госпад (*старажытнагабрэйск.*), табуіраванае імя вышэйшага боства ў юдаізме.

С. 250: *Трыумфальная дарога* — выходзіла з гораду ў паўночна-заходнім накірунку ў бок Ватыканскага ўзгорка. *Піццьюс* — так званы Садовы ўзгорак, размешчаны ў паўночнай частцы Рыма, на схілах якога знаходзіліся агароды Пампея, Лікула, Салюстыя, Ацыліяў, Даміцыяў ды іншых. *Лікул* Люцыў Ліцыніў (117—57 гг. перад н. э.) — рымскі дзяржаўны дзеяч і ваявода, быў казачна багатым. Кай *Салюстый* Крысп (86—35 гг. перад н. э.) — рымскі палітычны дзеяч і гісторык. *Ацылій* — старажытны плебскі род.

С. 252: *Амэр'ёла* — горад у Сабінскай вобласці на паўночны ўсход ад Рыма.

С. 256: *Аква Апія* — найстаражытнейшы рымскі вадацяг, пабудаваны ў 312 г. перад н. э. выдатным дзяржаўным дзеячом Апіем Клаўдыем; цягнуўся па паўднёва-ўсходняй і паўднёвай частцы гораду.

С. 258: *Іда* — горны ланцуг у Малой Азіі, дзе, паводле міфу, бралі свяшчэнны шлюб Зэўс і Гера. *Эўандар* — у рымскай міфалогіі герой, сын Мэркурага; яму прыпісвалі ўвядзенне ў Італіі культу Гераклеса. *Нума Пампілій* — як сведчыць паданне, гэта другі рымскі кароль, што жыў у канцы VIII ст. перад н. э. *Пенаты* — багі-ахоўнікі хатняга агменю, спрыяльнікі грамадству й дзяржаве.

С. 259: *Шырма* — тут: доўгая вопратка з шлейфам, характэрная для трагічных актораў. *Нюбіды* — дзеці Нюбы.

С. 261: *Паркі Мецэната* — ля заходняга схіла Эсквілінскага ўзгорку; імя такое атрымалі на памятку аб Каю Цыльнію Мецэнату (*памёр у 8 г. перад н. э.*), сябру цэзара Аўгуста і знакамітым апякуне паэтаў, прозвішча якога стала мяноўным. *Эпіліма* — гатунак таннай вохнасці з моцным пахам.

С. 270: *Понцій Пілат* — пракуратар Юдэі ў 26—36 гг.

С. 271: *Тартар* — у грэцкай міфалогіі найбольш цёмная і глыбокая частка Аіда. ...«*крывавыя тунікі*» — тунікі, прасычаныя ўспыхлівым сызборам, часцей смалою, якія апраналі на тых, каму вынеслі прысуд спалення. *Клю* — муза гісторыі.

С. 272: ...у імя *дзевяці Лібетрыд*...— Маюцца на ўвазе німфы, якім была прысвечана крыніца дзевяці музаў, што праславіла горад Лібетры ў Фесаліі.

С. 273: *Кай Цэзар быў звераваты*...— згадка на пераслед жыдоў за часамі Калігулы.

С. 274: *Александрыйскі Сэрапеум* — святыня Сэрапіса ў г. Александрыя.

С. 275: *Сафокл* (*каля 496—406 гг. перад н. э.*) — вялікі грэцкі драматург.

С. 277: ...да *Хронаса, пажыраючага собскія дзеці*...— Адзін з сэнсатвораў, які звязвае грэцкае слова «час» з міфічным богам таго ж наймення, бацькам Зэўса, якога часам дзеля адрознення запісваюць Кронасам. Паводле падання Кронаса павінен быў пазбавіць улады ягоны ўласны сын, таму бацька сваіх дзяцей глытаў адразу па нараджэнні, як той жа час глытае дні, месяцы, гады; такога лёсу пазбегнуў толькі Зэўс, якога Рэя, маці, прыхавала й выгадавала ў пячоры на Крыце.

С. 279: *Коская вопратка* — такі назоў мелі дарагія, дыхтоўныя жаночыя сукенкі, што вырабляліся на востраве Кос з вырабляных там жа тканін (*вісону і інш.*).

С. 285: *Мірмілон* — адна з гладыятарскіх роляў на спаборніцтвах, якая абазначала па сутнасці аб'ект палявання, хоць часам і больш нагрувашчаны зброяй, чым праціўнік. Кажучы «Мірмілон ты», мелі на ўвазе «Не напрошвайся на непрыемнасці».

С. 287: ...*Львы з Атласу*...— маюцца на ўвазе Атласкія горы, горны хрыбет у Маўрытаніі. *Эпір* — вобласць у заходняй частцы Паўночнай Грэцыі.

С. 288: *Флавій Клемент* — консул 95 г. *Даміцыла* — жонка Флавія Клемента, унучка Флавія Веспасыяна; аб прыналежнасці гэтых сужонкаў да хрысціянства паведамляюць старажытныя гісторыкі рэлігіі. *Карнэль Пудэнс* — асоба з наваколя Тызгеліна, толькі Сянкевіч памылкова падае імя: не Карнэль, а Мэвій.

С. 290: *Кунікулюм* — памяшканне пад арэнаю.

С. 291: *Літанія* — частка богаслужэння.

С. 293: *Галгофа* — узгорак за гарадскім мурам Ерузаліма, дзе быў укрываваны Езус Хрыстус.

С. 294: *Сыён* — узгорак у паўднёва-заходняй, найбольш старажытнай частцы Ерузаліма; у біблейскіх прарокаў назва «Сыён» распасціраецца на ўсю жыдоўскую дзяржаву Юдэю, а часам гэтак называюць і валадарства божае. *Госанна!* — малітоўны вокліч, які са старажытнажыдоўскай мовы перакладаецца як «Ратуй!»; ужываецца на набажэнствах і святах.

С. 297: *Пілеолус* — круглая шапка малых памераў.

С. 300: *Сполярным* — мейсца, дзе дабівалі цяжкапараненых ды распраналі забітых гладыятараў.

С. 301: *Virgo Magna* — тытул старэйшай вясталкі; у вясталак было права літасці над асуджанымі, што спатыкаліся на іхнім шляху.

С. 304: *Харон* — у грэцкай міфалогіі перавозчык памерлых цераз рэкі Аіда. *Лікторы* — ганаровая варта вышэйшых магістратаў, якая насіла так званыя фісцы (пучкі пруткоў з сякеркай пасярэдзіне) як знакі падкрэслівання годнасці тых, каго яны суправаджалі.

С. 311: *Лігурыя* — вобласць заходняй часткі Паўночнай Італіі. *...ты брыда меоцкая!* — Наваколле Меатыды (*Азоўскага мора*) старажытныя людзі ўважалі за логава заразы.

С. 313: *...падобных да ваўкоў кундлаў з Гіберніі...*— Тут перакладчыцкая недакладнасць: у гэтым выпадку Сянкевіч меў на ўвазе не Гібернію (*Ірландыю*), а Гіберыю (*Іспанію*). Хоць, зрэшты, само сугучча гэтых назваў, а разам і Гівэрніі (*Грузіі*) сведчыць пра адзін і той жа народ, расселены ў розных мяйсцох зямлі.

С. 317: *...Уладару Тэнэду, Кіллы, Хрызы...*— эпітэты Апалона, што сустракаюцца ў Гомэра. Тэнэдос — невялікі востраў блізу Троады, на якім хаваліся ахейцы, нібыта збегшы з Троі, але пакінуўшы засаду ў драўляным кані. Кілла — востраў або горад каля Троі. Хрыза — міфічны востраў, прысвечаны Апалону. *Смінтэй* — культавы эпітэт Апалона як уладара мышэй.

С. 319: *...разам з Акратам і Сэкундам Карынам...*— Вызвольнік Нэрона Акрат і Сэкунд Карынат (*не Карын*), пра якіх Тацыт адгукнуўся з асаблівай непавагаю, былі пасланыя цэзарам з мэтай канфіскацыі каштоўнасцяў у святынях на правінцыі, у прыватнасці ў Ахайі і Азіі. *Ібэрыіскія нервы Сэнэкі...*— знакаміты філэзаф нарадзіўся ў г. Кардубы (*цяпер Кардова*).

С. 322: *Карыёлі* — старажытны горад Лацыя на паўднёвы ўсход ад Рыму.

С. 323: *...ідыліі Тэокрыта...*— Тэокрыт з Сыракузаў (*1-я палова III ст. перад н. э.*) — заснавальнік жанру букалічнай паэзіі. Ідылія тут уяўляла сабою невялікі верш пераважна на пастушковую (*букалічную*) тэму. *...снеўнай дарыйскай гаворкай...*— мова твораў Тэокрыта патварае распаўсюджанаму ў Паўднёвай Італіі й Сіцыліі дарыйскаму дыялекту грэцкай мовы.

С. 328: *...Геркулеса ў жывым полімі на гары Эта...*— У адной з версій міфа Геркулес, каб пазбегнуць пакутаў, спавадаваных атручаным хітонам, пайшоў на гару Эта і аддаўся там вогнішчу; калі полімя ахапіла Геркулеса, з неба спусцілася хмара і панесла яго на Алімп.

С. 329: *...смерць Дэдала й Ікара...*— Унук афінскага ўладара Эрэхтэя, дыхтоўны майстар, архітэктар і скульптар Дэдал, як сведчыць міф, каб уратавацца ад караля Мінаса, вырабіў крылы з пёраў, змацаваных воскам, і разам з сынам паляцеў з Крыта. Падчас палёту Ікар узняўся занадта высока, сонца растапіла воск, і Ікар зваліўся ў мора; Дэдалу ж (*паводле адной з самых распаўсюджаных версій міфа*) удалося даляцець да Сіцыліі. *Дырыэ* — у грэцкай міфалогіі жонка фіванскага ўладара Ліка, якая шмат гадоў прыгнятала Зэўсаву каханку Антыюпу; калі сыны Зэўса і Антыюпы, якіх звалі Зэт і Амфіон, выраслі ды захапілі Фівы, яны катавалі Дырцэ, прывязаўшы яе да рагоў дзікага быка. *Пасыфэ* — дачка бога Геліёса, жонка крышкага караля Мінаса; за тое, што Мінас парушыў сваё абяцанне ахвяраваць Пасейдону велізарнага быка, Пасейдон начараваў, каб Пасыфэ пакахала тую жывёліну, у выніку чаго нарадзіўся жудасны чалавек-бык Мінатаўр. *Муцьнюс Сіэвола* — легендарны рымскі герой, які, паводле падання, узяўся забіць варожага Рыму этрускага караля Парсэну (*пач. V ст. перад н. э.*), але быў схоплены; на допыце Муцьнюс сам паклаў сваю правую руку на вагністае вуголле ахвярніка, захапіўшы сваёй мужнасцю Парсэну, які адразу ж паспяшаўся заключыць з Рымам мірную дамову. *Прандыюм* — другі сняданак, ланч, які падаваўся апоўдні.

С. 335: *Ніс абдера!* — фразеялагізм бярэ крыніцай іранічнае стаўленне да жыхароў тракійскіх Абдэраў, іхняе найменне ў лаціне было сугучна з словам «дурань», якімі іх тады й лічылі.

С. 343: *Сэмаксыі* — літаральна гэтае слова мае сэнс «напалову катаванья». Агулам тут хаваецца сэнс жорсткасці й цынізму большасці, якая не асягае разуменнем меншасць. Большасць лічыла «паўкатаваннем» нават спальванне першых хрысціянаў на слупах, абкладзеных хмызняком.

С. 350: *«Аўрэолюс»* — п'еса Катула, дзе галоўны персанаж, разбойнік Аўрэолюс (*катаваны за часамі Калігулы*), быў укрыжаваны й на крыжы аддадзены дзікім звяром. Далейшы эпізод рамана базуецца на рэальным выпадку: цэзар Даміцыян (81—96 гг.), малодшы сын Веспасыяна, аднойчы катаваў злачынцу, прымусіўшы яго сапраўды сыграць ролю Аўрэолюса. *Антыст Вэрус* — консул 55 г., скончыў самагубствам у 65 г.

С. 355: *Сіэвінус Флавін* — сенатар, удзельнік змовы Пізона. Як паведамаля Тацыт, Пятронію інкрымінавалі сяброўства з гэтым сенатарам («*Анналы*», XVI, 18). *Феніюс Руф* — другі прэфект прэторыя (*поруч з Тыгэлінам*), удзельнік змовы Пізона, катаваны ў 65 г.

С. 356: *Плаўцый Лятэранус* — пляменнік заваёўніка Брытаніі Аўла Плаўцыя; Лятэранусу адводзілася выключная роля ў змове Пізона — забойства Нэрона. *Наталіс Антоніюс* — рымскі рыцар, удзельнік тае ж змовы; схоплены адным з першых, ён выдаў астатніх, таму над ім злітаваліся. *Субрый Флавій* — трыбун кагорты прэторыянаў, спярша душою адданы Нэрону, але пасля — адзін з самых актыўных у змове, катаваны ў 65 г. *Сульпіцый Аспэр* — цэнтурыён кагорты прэторыянаў, катаваны ў 65 г.

С. 364: Асторый *Сканула* — намеснік Брытаніі з 47 да 52 г., скончыў самагубствам у 66 г. *Ветус* Павал — цэнтурыён прэторыянаў, удзельнік змовы Пізона. *Крыспін* Руфрый — сенатар, прэфект прэторыі за часамі Клаўдыя, першы муж Папеі Сабіны, скончыў самагубствам у 66 г. *Мінуцій Тэрмус* — прэтор, катаваны ў 66 г.

С. 367: *...як Эол спаткаў Адысея, калі вярнуўся прасіць яго другі раз...*— Як піша Гомэр («Адысея», X, 1—75), бог вятроў Эол панаваў на востраве Эолія, да якога прыстаў мараплаў Адысея, і прыхільна сустрэў гасця, прэзентаваўшы нават мех з вятрамі, запакаванымі ў ім; аднак спадарожнікі Адысея развязалі мех, і карабель зноў прынесла да Эоліі. Але тут ужо Эол не толькі адмовіўся дапамагаць Адысею, але й прагнаў яго.

С. 375: *Сэпта Юлія* — будынкі на паўночным схіле Капітоля, прызначаныя для галасавання.

С. 378: *Флавій* Сабін Тытус — старэйшы сын Веспасыяна. *...і Прокул, і Арарык, і Аўгурын, і Гратус, і Сілан, і Проксімус...*— маюцца на ўвазе ўдзельнікі змовы Пізона, дзе сярод названых усе рыцары, за выключэннем апошняга, які быў прэторыянскім трыбунам. *Пампей, Карнэль, Мартыяліс, Флавіюс Нэпос і Статыюс Даміцый* — прэторыянскія трыбуны.

С. 391: *Базыліка Пятра* — сабор Святога Пятра, які будаваўся пры ўдзе-ле Мікелянджэла.

В. Мартыненка